

บทคัดย่อ

โครงการสิทธิชุมชนศึกษาภาคใต้ กรณีทะเลสาบสงขลาได้ดำเนินการในช่วงกรกฎาคม 2546 - ธันวาคม 2548 โจทย์ของวิจัยคือทะเลสาบสงขลา ซึ่งเป็นระบบนิเวศน์ 3 น้ำควรมีรูปแบบการจัดการอย่างไร มีเป้าหมายการวิจัยเพื่อยกระดับชุมชนในการเรียนรู้ ความเข้าใจ เรื่องสิทธิของชุมชนบนฐานทรัพยากรลุ่มน้ำทะเลสาบตามรัฐธรรมนูญ และเพื่อสร้างเครือข่ายความร่วมมือของคน องค์กรในชุมชน และหน่วยงานภาครัฐ ในการจัดการจัดการทรัพยากร ร่วมกัน โดยมีพื้นฐานอยู่บนความเข้าใจเดียวกัน

พื้นที่เป้าหมายในการวิจัย มีพื้นที่หลัก 4 พื้นที่ และพื้นที่เครือข่าย 25 ชุมชน โดยได้เลือกเอาหมู่บ้านในแต่ละภูมิภาคนั้นๆ เป็นตัวแทน คือในพื้นที่ทะเลสาบตอนบนสุด ได้เลือกชุมชนทะเลน้อย เป็นพื้นที่ตัวแทนภูมิภาค ภูมิภาคในแถบทะเลหลวงมีบ้านปากพล เป็นตัวแทน บ้านบ่อนนท์เป็นตัวแทนของภูมิภาคทะเลสาบตอนกลาง และบ้านท่าเมรุ เป็นตัวแทนของทะเลสาบตอนล่าง ส่วนพื้นที่เครือข่าย 25 ชุมชนประกอบด้วยสมาชิกสมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบสงขลา 23 ชุมชน และชุมชนชาวนา อำเภอรโนด 2 ชุมชน คือ บ้านหัวป่า ตำบลบ้านขาว อำเภอรโนด และบ้านปากบาง ตำบลตะเคียน อำเภอรโนด **วิธีการในการวิจัยได้ใช้การสัมภาษณ์** การเก็บความจากเวทีกิจกรรมต่างๆ การรวบรวมจากเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง การลงพื้นที่ร่วมกับอาสาสมัครชาวบ้าน และศึกษาประเด็นที่ร่วมกันกำหนด

ผลการวิจัยพบว่า สภาพภูมิศาสตร์ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาในอดีตอุดมด้วยทรัพยากรธรรมชาติทั้งบนพื้นดินและในทะเลสาบ ส่งผลให้มีผู้คนเข้ามาอาศัยและตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนในบริเวณนี้มาตั้งแต่สมัยโบราณ โดยมีอาชีพที่หลากหลายตามฐานทรัพยากรในท้องถิ่นที่อยู่ เช่น การตัดไม้เสม็ด สานเสื่อใบเตย สานกระจูด เย็บจาก ทำน้ำตาลโตนด การเลี้ยงสัตว์ใช้สำหรับและพืชน้ำต่างๆ เป็นอาหาร ทำกระเบื้องดินเผา บันท่อม และทำนาข้าวไว้กินในครอบครัว ซึ่งอาชีพเหล่านี้เป็นการสร้างรายได้ให้แก่ครอบครัวโดยใช้ตลาดนัดเป็นจุดแลกเปลี่ยน ซื้อขาย ผลผลิตซึ่งกันและกัน ส่วนการทำประมงในทะเลสาบเป็นการทำเพื่อบริโภคในครัวเรือน

ในปี 2500 หรือในช่วงต้นของการประกาศใช้ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ทำให้การผลิตเพื่อการพาณิชย์เริ่มขยายตัวมากขึ้นโดยเฉพาะในการทำนาข้าวแบบสมัยใหม่ ใช้ข้าวพันธุ์ใหม่ มีระบบชลประทาน มีนโยบายขยายเพิ่มการส่งออกสัตว์น้ำกว้างขวางมากขึ้น ความต้องการบริโภคสัตว์น้ำชนิดต่างๆ ขยายตัวมากขึ้น ในขณะที่ทรัพยากรธรรมชาติรอบฝั่งทะเลสาบค่อยๆ เสื่อมโทรมลง

ปัญหาของทะเลสาบในปัจจุบันมีทั้งด้านของระบบนิเวศน์ และปัญหาชุมชน ความเสื่อมโทรมของทะเลสาบในด้านระบบนิเวศน์ ได้แก่ ความตื้นเขิน พื้นทะเลสาบเป็นเลนแทนที่ทราย น้ำเน่าเสีย ผักตบชวาแพร่กระจาย การไหลเวียนน้อยลง น้ำแข็ง ด้านปัญหาอันเกิดจากชุมชนด้วยกันเองก็มีมาก เนื่องจากยังมีชาวประมงจำนวนหนึ่งทำการประมงแบบทำลายล้าง ด้วยเครื่องมือต่างๆ คือ ใช้ไฟช็อตปลา การใช้อวนรุน กล่าวได้ว่าสภาพวิกฤติของทะเลสาบประกอบไปด้วยปัญหาทั้ง 2 มิติคือ มิติการจัดการทรัพยากร และการจัดการชุมชน

สืบเนื่องจากฐานทรัพยากรในทะเลสาบสงขลาลดความอุดมสมบูรณ์ลง ชุมชนชาวประมงรอบทะเลสาบจึงอยู่ในเงื่อนไขปัญหาาร่วมกัน คือ การลดลงของสัตว์น้ำมาโดยตลอด ซึ่งปัญหานี้ชาวประมงรอบทะเลสาบมีจุดสนใจร่วมกันว่า จะต้องมีการฟื้นฟูทะเลสาบเพื่อให้มีความอุดมสมบูรณ์ดังเดิมก่อน พ.ศ.2500 โดยประมาณ ซึ่งรูปธรรมที่ชาวประมงปฏิบัติคือ การรวมกลุ่ม การฟื้นฟู ป่าชายเลน การทำเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ ฯลฯ โดยเกิดขึ้นในบริเวณชุมชนต่างๆ พร้อมๆ กับการเคลื่อนไหวปกป้องมิให้มีเขื่อนปิดกั้นทะเลสาบมาโดยตลอด ในนามของ “ชมรมชาวประมง” และ “สมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบสงขลา”

เป้าหมายของคนพื้นที่ลุ่มน้ำทะเลสาบ คือ การฟื้นฟูทะเลสาบให้ระบบน้ำได้ไหลเวียนดังในอดีต โดยคาดหวังว่าหากน้ำในทะเลสาบไหลเวียนได้ จะสามารถแก้ไขปัญหาที่ตื้นเขิน ปัญหาสัตว์น้ำลดลง อันมีผลต่อระบบเศรษฐกิจ ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวประมง และผู้คนรอบทะเลสาบได้ในที่สุด การปฏิบัติการในช่วงโครงการสิทธิฯ จึงมุ่งตอบโจทย์ว่า ระบบนิเวศน์

3 น้ำควรมีรูปแบบการจัดการอย่างไร โดยมีแกนนำของชุมชนชาวประมงในนามของ “สมาพันธ์ชาวประมงทะเลสาบ” เป็นกลุ่มเป้าหมาย โดยต่อยอดการทำงานด้านการจัดการทรัพยากรที่ทำมาก่อนหน้า มีการวิเคราะห์การทำงานที่ผ่านมา สรุปบทเรียน และการวางยุทธศาสตร์ ยุทธวิธีเพื่อที่จะแก้ไขปัญหาของทะเลสาบให้ได้ โดยจะต้องปรับเปลี่ยนวิธีการต่อสู้ใหม่ ปรับขบวน เอาจุดอ่อนจากการดำเนินงานที่ผ่านมาเป็นบทเรียน เปิดการทำงานเชิงรุกมากขึ้นซึ่งในช่วงของโครงการสิทธิฯ เป็นการศึกษาเชิงปฏิบัติการ แนวทางที่ดำเนินการ คือ การศึกษาข้อมูลด้วยตัวเอง เช่น การลงศึกษา สัมภาษณ์ เพื่อนำข้อมูลมาวิเคราะห์หาแนวทางในการดำเนินการ และกระบวนการสร้างพันธมิตรกับกลุ่มคนลุ่มน้ำทะเลสาบ เช่น กลุ่มชาวนาทุ่งระโนดโดยใช้กระบวนการเรียนรู้และการจัดทำกิจกรรมร่วมกัน กลุ่มป่าต้นน้ำโดยการจัดเวทีแลกเปลี่ยนและแสวงหาแนวทางความร่วมมือด้วยกัน

ข้อสรุปของการจัดการระบบนิเวศน์สามน้ำโดยประชาชน มีหลักการหรือยุทธศาสตร์ 3 ด้านที่ควรทำไปพร้อมๆ กัน คือ 1) การมองทะเลสาบทั้งระบบเป็นจุดเริ่มของการนำไปสู่การแก้ปัญหาอย่างยั่งยืน การพัฒนาและฟื้นฟูทะเลสาบต้องยึดหลักการรักษาระบบนิเวศน์ 3 น้ำ ซึ่งเป็นฐานทรัพยากรของชุมชนในลุ่มน้ำทะเลสาบโดยรวม 2)

ในกระบวนการพัฒนาและฟื้นฟูทะเลสาบ ควรให้ชุมชนมีส่วนร่วมในทุกกระบวนการ
และได้รับการสนับสนุนทรัพยากรจากภาครัฐ และแก้ปัญหาความขัดแย้งของกลุ่มอาชีพ
ที่ต่างกันแต่ใช้ทะเลสาบเป็นฐานทรัพยากรร่วมกัน

คณิตา ศรีประสมและทีมงานวิจัย
กรณีลุ่มน้ำทะเลสาบ
31 มีนาคม 2549

Abstract

Community Rights Education Project at Songkhla Lake Basin was conducted at July 2003 to December 2005; **this research was aimed to find out what should be the form of 3-water ecosystem management.** It is purpose up to community rights knowledge on the base of resource in Lake Basin of the constitution to build network communities organization and unit of government to corporate management of resource on away

From the resource, In the past Songkhla Lake Basin was abundant with natural resources both in land and in the lake itself. This abundant of natural resources was an important factor drawing people to settle in this area since in the past. People earned their living relied on natural resources such as cutting of Samed wood, mat weaving, thatch weaving, palm sugar making, aqua-culture using water weeds, tile making, pottery and paddy field for household consuming same as small scale fishery. These careers generated incomes for family and they used weekend market as an exchanging place.

Around year 1957 or at the beginning of National Economic and Social Development Plan, commercial production grew up especially modern paddy field agriculture using new rice, introducing of irrigation system, expanding of exporting marine resources, grew up demanding of marine resources. But in the same time natural resources along the Songkhla Lake was gradually degrading.

Recently problems of the Songkhla Lake are ecosystem changing such as lake shallow or muddy replacement sand at lake bed, water pollution, spreading of water lily, reducing of water circulating, water stand still in some specific area. And there are also community problems of using exploited fishing gears such as fishing with electric shock and pushing net. In summary, there are 2 aspects of Songkhla Lake crisis, natural resource management and community management

Since the depleting of natural resources in Songkhla Lake, fishing communities along Songkhla Lake were under same problem, continuing of marine resources reducing. These fishing communities have same agreement to rehabilitate of Songkhla Lake in order to regain an abundant of marine resources as it was around year 1957. Concrete example of doing such activities were community mobilizing and grouping together, mangrove forest rehabilitation, establishment of conservation zone etc. All of these activities happened in many communities in the same time of movement to against dam construction, which will obstruct the lake circulation. This movement was led by “Songkhla Lake Fisher-folk Federation”

The goal of rehabilitate Songkhla Lake is to bring back water circulation in the lake as it was in the past. It was hoped that with good water circulation, it would help reducing problem of lake shallow and problem of marine resources depleting. Finally, These 2 main factors will effect livelihood of fisher-folk communities and people living along the Songkhla Lake. **This research was aimed to find out what should be the form of 3-water ecosystem management.** Target population is key persons in 4 fishing communities under the name of “Songkhla Lake Fisher-folk Federation”. This research will be an extending phrase of natural resource management, which has been conducted earlier. Lesson learnt from past experiences guided to an adaptation of strategic to solve problems of Songkhla Lake. Some major lessons learnt were creating more active approach during this project to be more conducting of research and development. Promoting self study by conducting field study, field survey to collect data to identify implementing procedure. And establishing alliance with other group of people in Songkhla Lake basin such as farmer group at Ranod paddy field, forming learning process during doing activities together. Other alliance is group of people from headwater forest by organizing forum to exchange and identify ways to work together in collaboration.

Summarizing of 3-water ecosystem management by people has 3 strategies and should be implemented in the same time. Firstly, seeing the lake as one system should be the starting point to identify sustainable solution of 3-water ecosystem management. Local wisdom and information should be brought up to policy level to help decision-making. Secondly, promote good understanding with public and government sectors about 3-

water ecosystem management in order to make appropriated development and rehabilitation for the lake. Thirdly, solve conflict among different careers using same resource base in this lake basin.

Kanita Sriprasom and research team

The case of Songkhla Lake Basin

March 31, 2006